Secțiunea 2

METODE DE RESTAURARE A PATRIMONIULUI ARHITECTURAL

De la organism urban la locuință

Asist. drd. arh. ALINA STOICA

De la *organism urban* la *locuință*

Reverberațiile noțiunii *persistenței planului* în restaurarea țesuturilor minore - lecția italiană[1]

„În centrul Fedorei, o metropolă de piatră cenușie, se află un palat de metal cu o sferă de sticlă în fiecare cameră. Privind înăuntrul fiecărei sfere se vede un oraș azuriu care este modelul unei alte Fedore. Sunt formele în care s-ar fi putut întruchipa orașul dacă n-ar fi devenit, dintr-un motiv sau altul, așa cum îl vedem azi. În fiecare epocă, privind Fedora așa cum era, cineva își închipuia felul în care s-o poată transforma în orașul ideal dar, chiar în timp ce-și construia modelul în miniatură, Fedora nu mai era ca înainte iar ceea ce, până ieri, fusese un posibil viitor al ei, devenea astăzi o simplă jucărie de sticlă. Acum, Palatul Sferelor din Fedora este doar un muzeu: fiecare locuitor îl vizitează, alege orașul care corespunde dorințelor lui și îl contemplă. [...]”[2]

A. Preambul:[3]

Arhitectura lucrează cu timpul în două feluri cât se poate de firești, de naturale: fie se raportează la el ca la un ghid - prin gesturi ce fac referire la trecut sau încercând să anticipeze un tip de viitor - fie încearcă să îl contrazică, să îi sfideze trecerea naturală, să se rupă de orice posibilă indicare a acestuia, în căutarea unei așa-zise atemporalități; probabil una dintre cele mai mari provocări ale arhitectului în prezent este să decidă unde sau cum se situează față de această dihotomie - mai ales când este vorba de oraș, de formă urbană. Exacerbarea modernizării și direcția actuală de globalizare, dusă uneori la extrem, au generat un moment de ruptură în organicitatea dezvoltării așezărilor urbane, afectând în mod direct modul în care ne raportăm la părțile vechi ale orașelor, la ceea ce există deja. Tendința de introduc-

ere în zonele centrelor vechi a unor elemente complet străine de context, atât prin intervenții la scara designului urban, cât și la nivelul limbajului arhitectural, prin intervenții asupra unui construit existent ce pare că închid ochii la specificitățile și valorile acestuia din urmă, sunt doar câteva din acțiunile ce fac din fenomenul anterior numit unul *simptomatic*.

Mai mult decât atât, de multe ori, termenul *vechi,* asociat unui anumit construit – fie el sub forma unei singure clădiri abandonate, sau a unui agregat urban provenind din substraturi urbane anterioare - ajunge să fie utilizat în sens peiorativ. În căutarea perpetuă a unui nou perfect (a unei rețete ce ar rezolva toate dilemele proiectării în orașele contemporane), privirea rămâne blocată doar asupra prezentului și viitorului, ignorând complet învățămintele trecutului.

Lucrarea de față pledează în favoarea unei metodologii de lucru cu/în contextul formei urbane construite ce ține cont de timp „*în toate cele trei ipostaze ale sale* (*trecut, prezent, prospectiv*)”[4], ce conștientizează interdependența dintre acestea la nivelul orașului și care are la bază un *modus operandi* ce creează o punte, un moment de conexiune între ele, având ca punct de plecare *trecutul*, istoria urbană a unui anumit loc.

De-a lungul secolului al XX-lea, disciplina restaurării capătă o semnificație suplimentară prin introducerea în discuție a problemei **țesuturilor urbane istorice și a necesității protejării arhitecturii minore, alături de monumente.** Urmărind acest fir teoretic, propunem aducerea în prim plan a teoriilor lui Gustavo Giovannoni și Saverio Muratori, începând cu metoda istoriografică[5] a lui Giovannoni, formulată încă din perioada interbelică, și continuând cu metoda lecturii tipo-morfologice, propusă inițial de Muratori în perioada anilor ‘50. Cei doi autori, ce au contribuit semnificativ la modul în care direcțiile disciplinei restaurării monumentelor au fost transmise către dimensiunea țesuturilor urbane minore, au evidențiat totodată **importanța operativă** a arhitecturii istorice în conturarea identității urbane, prin promovarea conceptului *storia operante* (istorie operativă).

Astfel, într-un demers ce poate fi catalogat drept atipic, exemplul de bună practică adus în lumină prin prezentul articol este reprezentat mai cu seamă de o anumită atitudine privind problema conservării patrimoniului construit, pe care am avut ocazia să o observăm în detaliu studiind o serie de metode și modele de lucru din spațiul italian.

Pentru a înțelege, însă, contextul în care situăm prezenta lucrare și conexiunea cu tema tradiției și a tehnologiei în metodele de restaurare a patrimoniului arhitectural,

devine necesar să ne oprim, în primă instanță, asupra a două aspecte.

În primul rând, vom stabili legătura cu scara arhitecturală. Demersul de față propune punerea în dialog a două noțiuni complementare, ce au jucat un rol semificativ în discuțiile privind problema conservării țesuturilor minore ale centrelor istorice din spațiul italian, în a doua jumătate a secolului al XX-lea – *Legea persistenței planului* și *restaurarea urbană*[6].

Deși, la prima vedere, ele vizează mai degrabă scara urbanistică – a lucrului cu *organismul urban* -, vom vedea în continuare că, de fapt, cele două concepte[7] își extrag esența mai degrabă din caracteristicile scării arhitecturale, aceasta fiind considerată elementul primar ce stabilește măsura unui loc și joacă un rol esențial în compunerea *layout-ului urban*, prin evoluția tipo-morfologică a unui loc.

Totodată, invităm cititorul să privească *restaurarea urbană* ca pe o practică de sine stătătoare, complementară disciplinei *restaurării arhitecturale*, ce caută să creeze o punte între disciplina arhitecturii și cea a urbanismului și se preocupă, printre altele, de salvgardarea *țesuturilor minore* ale centrelor istorice, în contextul dezvoltării orașului contemporan.[8]

În al doilea rând, este necesară punerea în context, din punct de vedere teoretic și temporal, apariția celor două noțiuni pe care le tratăm.

Legea persistenței planului (sau a permanenței planului) a fost prima oară formulată de Pierre Lavedan, în volumul *Qu'est-ce que l'urbanisme, introduction à l'histoire de l'urbanisme,* din 1926.[9] Conform acesteia, caracteristicile elementelor morfologiei urbane (străzi, insule, parcele, fond construit) existente într-o zonă cu țesut urban istoric corespund și în prezent unui anumit tipar/model primordial de organizare urbană, ce s-a dezvoltat sau transformat în timp, păstrând totuși vie baza generată de parametrii primelor urme de formă urbană – *amprenta genetică*[10]. De la el, Gustavo Giovannoni preia *teoria persistenței planului* și o transformă într-un concept operativ, în prima parte a lucrării *Vecchie città ed edilizia nuova,* în 1931, devenind un principal argument la care apelează pentru susținerea metodei sale.[11]

"Cu alte cuvinte, habitatul vechilor cartiere poate fi asemănat arborilor dintr-o pădure. Uneori răsăriți liber, într-o dispunere naturală, alteori plantați - în rânduri regulate, sau dispuși rar în mari spații libere, sau îndesiți pentru a păstra umbra - arborii mor apoi de bătrânețe sau de topor. Noile vlăstare însă răsar în aceleași locuri, reproduc aceleași configurații ale predecesorilor lor. **La fel și casele:** se renovează, se transformă, se reconstruiesc, dar își schimbă rar poziția în configurația urbană originală, care supraviețuiește ca amprentă genetică, relevându-se stilul original, fie

că e spontan sau planificat.”[12]

Datorită contribuției pe care Giovannoni a avut-o în procesul de recunoaștere a valorii arhitecturale și urbanistice a țesuturilor urbane minore, pledând pentru conservarea lor și introducând în lexicul de specialitate conceptul *patrimoniului urban,* autori precum Giovanni Carbonara și Sandro Ranelluci îi vor atribui lui punerea bazelor noțiunii *restaurării urbane,* analizând fenomenologic problematica referitoare la salvgardarea centrelor istorice italiene.[13]

Totuși, cristalizarea disciplinei restaurării urbane, așa cum este ea cunoscută și discutată astăzi, va avea loc puțin mai târziu, dar într-un context istoric similar cu cel în care a luat naștere teoria Giovannoniană: finalul celui de-al doilea război Mondial.

Pe baza ideilor introduse de Giovannoni, Saverio Muratori va conferi o semnificație metodologică suplimentară și o formă concretă, grafică ideii persistențelor urbane, prin metoda lecturii urbane tipo-morfologice. Conceptul *storia operante*[14], introdus de Muratori, este unul din pilonii de bază ai disciplinei *restaurării urbane*[15] și se dezvoltă pe tot parcursul secolului al XX-lea, ca **o alternativă la proiectarea totală** și la lipsa de empatie a Mișcării Moderne față de componentele istorice ale unui oraș.[16] Totodată, în această perioadă, în jurul lui Muratori se vor pune bazele *Școlii italiene de planificare tipo-morfologică*.[17]

În mod concret, însă, cum au contribuit toate acestea la dezvoltarea **practicii actuale** a restaurării arhitecturale și la conturarea unor *proiecte* în spațiul italian, ce pot deveni modele inclusiv în cadrul românesc?

B. Orașul văzut prin prisma morfologiei sale și disciplina restaurării. Scara arhitecturală

Lucrul cu centrele istorice implică o serie de apropieri și depărtări de elementele ce alcătuiesc *organismul urban*, manifestate printr-o *radiografie* a acestuia la diverse *scări de interpretare*. Lectura *construitului* prin prisma morfologiei urbane înlesnește acest întreg proces analitic, implicând înțelegerea componentelor orașului (clădirile, parcelele, străzile, insulele) ca un sistem ce dă naștere/este supus unor **transformări**; constituite spontan sau planificate, schimbările din structura urbană se resimt de la scara teritorială, până la cea arhitecturală (principalul obiect

al studiului nostru), printr-o serie de metamorfoze ale *tiparului urban,* reverberând inclusiv în cadrul evoluției tipologiilor arhitecturale și a elementelor lor specifice.

Asemănând studiul așezărilor urbane istorice cu studiul sintaxei în gramatică, **în contextul conservării lor**, putem spune că a cunoaște contextul urban **prin prisma morfologiei** sale înseamnă a analiza **elementele** constituente luate **separat,** urmărindu-le **rolul** într-un cadru dat, având tot timpul în vedere măsura, natura, dinamica și persistențele relațiilor structurante stabilite între ele – *liantul* ce consolidează *coerența urbană* **a întregului de conservat**.

Școala italiană

Reprezintă prima și una dintre cele mai vast dezvoltate mișcări teoretice dedicată analizei morfologice urbane, punând-o în dialog cu disciplina restaurării, precum și cea în care s-a conturat cel mai clar ***abordarea istorică*** a formei urbane, prin conceptul *storia operante (istorie operativă)*.

Începând cu perioada interbelică, pornind de la intuițiile lui Gustavo Giovannoni[18], școala italiană va pleda pentru o abordare diacronică a spațiului urban, privindu-l prin prisma arhitecturii sale. Teoria este construită pe baza unor noțiuni precum *persistența planului/persistențe urbane*, implicațiile conceptului *patrimoniului urban*, respectiv pe maximizarea rolului țesutului minor/arhitecturii vernaculare în constituirea identității urbane. În perioada postbelică, având ca temei teoria Giovannoniană, se dezvoltă în spațiul roman *Școala tipo-morfologică italiană,* având loc finalmente și introducerea în vocabularul de specialitate a termenului *storia operante (istorie operativă)*[19]. Principalii reprezentanți ai acesteia sunt teoreticienii Saverio Muratori, Gianfranco Caniggia și Gian Luigi Maffei.

Una din caracteristicile școlii *romane,* în ceea ce privește instrumentele de lucru/terminologia, încă din perioada *Giovannoniană,* este introducerea unor noțiuni din domeniul biologiei în disciplinele arhitecturii și urbanismului – termeni precum *organism/organic* sau *agregat* – cu scopul explicării unor fenomene ce transformă sistematic orașul. Avem de-a face, așadar, cu o abordare ce împletește concepte filosofice[20] cu științele exacte (ingineria și, exclusiv prin terminologie, biologia), orientată finalmente spre practica de arhitectură, aducând lalolaltă, pentru prima oară, disciplina urbanismului cu cea a restaurării și a arhitecturii. Conceptul de bază în școala *romană* este reprezentat, însă, de noțiunea de ***tip/tipologie procesuală.***

Complementară *școlii tipo-morfologice* din Roma este *școala din nord*[21] (mai precis, din jurul zonei Milano – Bologna), ce se manifestă prin reprezentanți precum Aldo Rossi, Carlo Aymonino, Giorgio Grassi – principalii promotori ai mișcării *La Tendenza*.

Asemenea *şcolii romane*, şi aceştia îşi construiesc discursul teoretic despre oraş în baza abordării istorice a tipologiilor construitului, utilizând istoria ca o formă de înţelegere a coerenţei dintre formă şi substanţă arhitecturală. Totuşi, într-o poziţie antagonică faţă de şcoala romană, Aldo Rossi – principalul teoretician al *şcolii din nord* - condamnă în volumul *Architettura della Citta* (1966) utilizarea terminologiei ce provine din disciplina biologiei în discursul **despre oraş**[22], promovând o abordare empirică a spaţiului fizic, memoria colectivă/afectivă fiind aici instrumentul lecturii urbane, cu noţiunea *artefactului urban*[23] ca laitmotiv, subliniind rolul analogiei în descifrarea oraşului.

În continuare, însă, ne vom focaliza asupra momentului ce a pus bazele conceptului *istoriei operative* şi vom urmări instrumentele din spatele paradigmei propuse de **Gustavo Giovannoni în lucrul cu ţesutul construit minor.** Vom evidenţia un spectru terminologic şi conceptual ce a căpătat valoare operaţională şi a modelat semnificativ disciplina restaurării urbane şi practica ulterioară din domeniu.[24]

C. Metoda lui Gustavo Giovannoni – bazele unui *modus operandi*

Consideraţii terminologice:

Gustavo Giovannoni poate fi considerat cel ce a pus bazele conceptului *istoriei operative*[25]. În perioada interbelică, prin intermediul lucrării *Vecchie citta ed edilizia nuova*[26], acesta articulează o metodă de interpretare a oraşului într-o manieră dialectică, aducând laolaltă „două lumi complet opuse, una a tradiţiei urbane iar cealaltă promovând mutaţiile tehnice”[27]. Lecţia Giovannoniană promovează ideea conform căreia, indiferent de scara la care privim, istoria urbană poate deveni un element viu în oraşul contemporan, un instrument operativ *per se* în lucrul cu forma urbană, împletindu-se cu exigenţele oraşului contemporan.

Putem extrage câteva principii ce esenţializează intenţiile şi înlesnesc interpretarea metodei:

În primul rând, aşa cum menţionează F. Choay în prefaţa traducerii în limba franceză a volumului *Vecchie citta ed edilizia nuova*[28], „opera lui Giovannoni provoacă epocii noastre expuse tentaţiilor vitezei şi instantaneităţii o salutară meditaţie asupra timpului şi a duratei”. Printr-un discurs ce utilizează argumentativ laitmotivul persistenţelor urbane (*Legea persistenţei planului* reprezintă obiectul următorului subcapitol al prezentului studiu), Giovannoni atrage atenţia asupra calităţii acelei *vita lenta* caracteristică culturii italiene, îndemnând spre o observare

meticuloasă a calităților intrinseci regăsite în fragmente vechi de oraș, ascunse de multe ori sub straturi de istorie urbană șterse și rescrise.

Totodată, metoda pledează pentru **virtuțile coexistenței**, căutând compatibilitatea între vechi și nou, între dezvoltare și conservare, într-un tablou teoretic în care aceste concepte aparent incompatibile ajung, paradoxal, să conlucreze. Căutarea momentelor de complementaritate între două atitudini antagonice la prima vedere – cea progresită și cea așa-zis tradiționalistă – devine justificarea și miza preocupărilor lui Giovannoni, dând naștere totodată unei întregi școli teoretice în jurul său.[29]

Apoi, un lucru fundamental de menționat și în acest context, esențial și pentru prezenta cercetare, este faptul că amploarea și consistența metodei Giovannoniene este dată de caracterul său **diacronic**. Ea obligă la o înțelegere a orașului actual prin prisma studiului istoric, sub premisa observării direcțiilor evoluției morfologiei urbane și a sensului lor operativ în dezvoltarea viitoare a țesutului. Spre exemplu, deși pune accentul pe noțiunea de *funcțiune*, teoria lui Giovannoni depășește granițele clasificării *statice* a clădirilor după criterii strict funcționaliste, urmărind mai degrabă, ca într-un sistem, **tipul**, **dinamica și metamorfozele relațiilor** stabilite între elementele morfologice articulate, **rolul pe care acestea le au în oraș**, compatibilitățile sau incompatibilitățile dintre ele, interpretate prin prisma **persistențelor**. Ideea de *zoning* (preluată din textele Mișcării Moderne) este aici introdusă mai degrabă ca un instrument de cunoaștere a morfologiei și tipologiilor construitului, în primă instanță. La Giovannoni, clasificările ce vor apărea prin citirea progresivă a orașului din *exterior în interior* vor fi date de identificarea *tipului* de țesut urban reprezentativ pentru fiecare zonă – de exemplu: țesut minor/major, țesut rezidențial intensiv/extensiv, *morfologie rarefiată/morfologie de densificare*[30]. Acest mod de a privi orașul – de la scara globală la cea arhitecturală, a casei – conduce, prin analiza urbană istorică, la recunoașterea țeserilor de tipuri de zone urbane dovedite compatibile de-a lungul timpului; acestea pot deveni ele însele principii de constituire a noului în acord cu vechiul, care aici devine un model.

În altă ordine de idei, apelând din nou la viziunea lui F. Choay, dorim să aducem în prim plan problematica referitoare la **scara** de aplicare a metodei – „trebuie înțeles că instrumentul conceptual ce permite îndeplinirea acestui demers dialectic și elaborarea condițiilor de compatibilitate și realizare concomitentă este noțiunea de scară”[31]. Așa cum menționam mai sus, prin diversitatea și complexitatea instrumentelor sale, metoda poate conduce atât către o abordare la scară macro, manifestată printr-o acțiune de **extindere urbană/*altoire urbană***, cât și către o

gândire focalizată, orientată spre agregatul urban, prin intervenții de **sistematizare și conservare a nucleului interior** al orașului istoric. În viziunea Giovannoniană cele două problematici sunt strâns legate, numitorul lor comun fiind introducerea scării arhitecturale în disciplina urbanistică.

Relația cauzală extrem de strânsă dintre cei doi *poli ai urbanismului*[32], explicată pe îndelete de Giovannoni, va rămâne o preocupare inerentă textului de față. Totuși, având în vedere faptul că obiectul studiului nostru este recuperarea țesutului din fragmente urbane istorice destructurate, vom insista asupra acelor noțiuni ce aduc în prim plan posibilitățile de salvgardare a agregatului urban istoric, miezul orașelor *vechi*.[33] Astfel, vom interpreta componentele metodei într-o cheie revelatoare pentru aplicabilitatea lor **la scara arhitecturală și cea a fragmentului urban**, având însă în vedere înțelegerea globală a orașului ca sistem.

Într-un demers dialectic, confruntând orașul la mai multe scări și urmărind modele de dezvoltare urbană din mai multe perioade istorice - din antichitate până în perioada Mișcării Moderne - demersurile lui Giovannoni introduc ideea **găsirii acelor modele recurente/persistente de țesut urban, ce s-au perpetuat în timp și au generat forma orașului actual**. Instrumentul principal propus de el este analiza istorică, pornind de la identificarea **structurii intenționale** ce stă la baza eterogenității aparente a orașului istoric, dată de **anumite *principii artistice formative*** ce au direcționat dezvoltarea țesutului urban în diverse perioade. Odată înțelese, acestea pot căpăta valoare operațională în sensul unei continuități firești, prin medierea relației vechi-nou.

În cele ce urmează, vom urmări maniera în care Giovannoni își conturează metoda și transpune principiile *restaurării științifice* la nivelul **țesutului urban** istoric în ansamblu, folosindu-ne de concepte precum *legea persistenței*, *organism urban - patrimoniu arhitect complet*[34].

Legea persistenței planului

Legea persistenței planului indică, înainte de toate, modul în care istoria devine un element viu în oraș și "își unește vestigiile cu noile construcții, determinând numeroase interferențe dificil de separat"[35]. În cazul unui țesut dezvoltat spontan, studiul istoric urmărind persistențele urbane devine relevant deoarece scoate la lumină acele ***tradiții urbane*** informale ce au căpătat longevitate și au asigurat coerența și funcționarea organismului urban în timp, fiind o exprimare a *vieții*

particulare a organismului colectiv[36]. Este vorba mai ales despre perenitatea unui **mod de a construi**, referindu-ne aici la toate scările organismului urban și la interdependența dintre ele.

Scara arhitecturală devine relevantă prin tradiția de conformare a locuințelor (tipologii planimetrice, proporții, elemente determinante de ordin estetic). Aceasta este modelată, însă, de particularitățile fragmentului/agregatului urban (prin tipul insulelor conturate de trama stradală, dezvoltată în relație cu stabilizatorii urbani preexistenți). La scara urbană, determinantă este schema de configurare a orașului și axele sale generatoare, precum și poziția polilor în oraș/în teritoriu. Caracteristicile sociale intrinseci devin vizibile, deci, prin tradiția constructivă specifică unui anumit context, manifestată "ad-hoc": "tradiția este răspândită nu doar printre arhitecți, dar și printre constructori, administratori, clerici și, mai ales, oameni de rând"[37].

Altfel spus, elementele majore generatoare (artere /anumite elemente de țesut major – monumente laice sau religioase, piețe cu diverse funcțiuni, etc.) devin în mod organic polarizatoare pentru țesutul minor (parcelar cu locuințe și comerț, străzi de legătură). Astfel, organismul urban are la bază anumite caracteristici tipologice generate fie de un model de planificare urbană[38], fie de particularități în dezvoltarea spontană (cum este în cazul orașelor medievale), rezultate dintr-o anumită *conștiință spontană.* Particularitățile acestor elemente primordiale rămân lizibile până în ziua de astăzi și **generează constrângeri sau libertăți prin identitatea** conferită unui loc în oraș.

Persistențele urbane pot fi considerate "un trecut pe care încă îl experimentăm"[39]. Giovannoni oferă, o serie de exemple, revelând validitatea legii persistenței planului, prin intermediul unor orașe italiene: „Napoli, unde vechiul nucleu - cu Via dei Tribunali ca arteră principală [...] urmează încă traseul orașului greco-roman, cu rigida sa tramă ortogonală; Veneția, Perugia și Siena ca orașe având un puternic caracter medieval; Vicența și Ascoli, orașe de secol XVI sau Torino și Catania, orașe de secol XVIII" [40]; de asemenea, subliniază cum în Torino este încă vizibilă conformația ortogonală a tramei nucleului roman iar direcțiile principale ale acesteia conservate și preluate în zonele construite ulterior.[41]

*

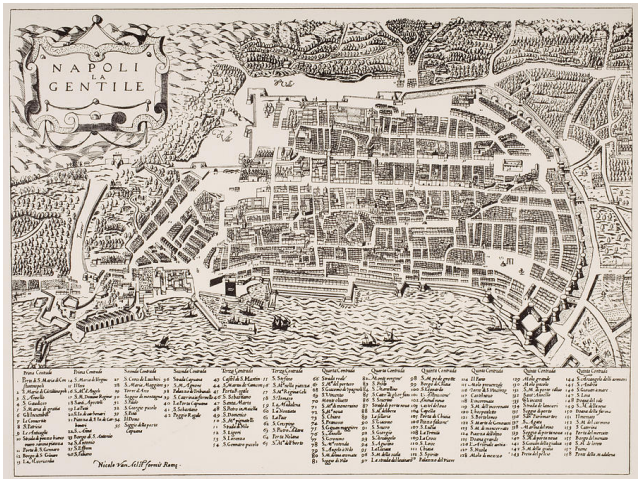

Fig. 01. Napoli, cca. 1590 – nucleul greco-roman

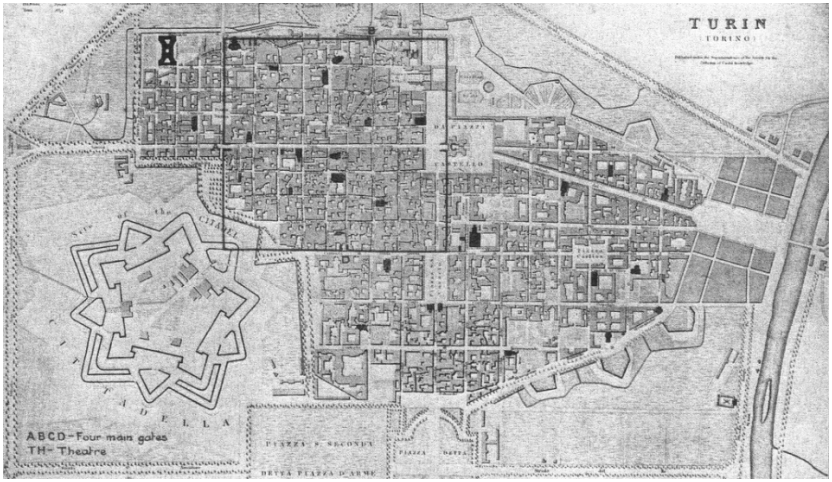

Fig. 02. Torino, nucleul roman, cca. 1800

Fig. 03. Veneția, 1636

Fig. 04. Roma – suprapunerea planului țesutului antic peste cel existent în prezent – Via dei Coronari

(sursă: http://www.giuseppestrappa.it/?paged=2&cat=9, imagini preluate din volumul *Studi per una operante storia urbana di Roma*, S. Muratori)

Găsim oportun momentul pentru a face o paranteză referitoare la acele momente cheie în **conservarea persistenței planului**. Giovannoni, preluând de la Lavedan, identifică două situații în care există riscul apariției unei discontinuități în evoluția caracteristicilor morfologice și tipologice având perenintate la nivel urban: momentul în care un oraș sau un fragment de oraș este distrus în urma unui eveniment violent (dezastre naturale, războaie), necesitând reconstrucții în zone ample, precum și cazul în care peste trama preexistentă a nucleului istoric se suprapun acțiuni sistematizatoare.

Deși în teoria lui Lavedan „pentru istoria urbanismului este relevantă doar problematica planificării urbane, bazându-ne pe distincția clară dintre așezările dezvoltate (în sensul unei apariții și evoluții spontane) și cele create”[42], conform completării Giovannoniene, *legea persistenței planului* se aplică atât orașelor sau zonelor de oraș apărute/ dezvoltate spontan, cât și asupra celor „artificiale”, planificate.

Totuși, așa cum subliniază și Giovannoni, dihotomia generată de această clasificare rigidă are ca și manifestări în realitatea orașului contemporan puține exemple aparținând exclusiv uneia dintre cele două categorii. Atunci când vorbim despre persistențe în context urban, avem de-a face cu o suprapunere sau o țesere de elemente sau de fragmente cu diverse grade de conștiință spontană/ intenționalitate critică. Ne putem referi, așadar, la cartiere/zone planificate, cartiere/zone apărute și dezvoltate spontan, „orașe create, cu o concepție artificială și voită, ce se grefează pe un centru preexistent apărut în mod natural” supus transformării sau orașe apărute spontan, supuse în timp unor sistematizări/acțiuni de planificare[43]. Mai mult decât atât, intenții/principii artistice se regăsesc și în substratul unui țesut dezvoltat eminamente spontan, cum este cazul așezărilor din perioada medievală.[44]

Organismul urban[45]. Patrimoniul urban și dimensiunea operativă

În teoria lui Giovannoni, orașul reprezintă un sistem având stabilite între componentele sale legături și relații de cauzalitate - atât spațiale, cât și temporale - indisolubile, funcționând ca un tot unitar ce s-a cristalizat în timp și continuă să evolueze; *construitul* este, deci, în continuă devenire. Asemănarea unui oraș cu un organism viu devine bază a unui întreg curent de gândire arhitecturală și urbanistică în cadrul școlii italiene din perioada interbelică, iar organismul urban este prezentat ca având trei ipostaze ce coexistă: este un organism social, cinematic și estetic. Ceea ce trebuie menționat este faptul că ideea organismului urban în accepțiunea Giovannoniană este strâns legată de interpretarea formei construite **la mai multe scări.** Acest procedeu analitic – de la general la particular, de la vechi

la nou, având în vedere zone întregi de țesut, nu doar elemente punctuale – are la bază transmiterea calității de monument către fragmente întregi de țesut urban și introducerea noțiunii ***patrimoniului urban*** în teoria de arhitectură.

Conceptul de *patrimoniu urban* "postulează solidaritatea monumentului de artă *și* istorie cu contextul său construit, cel dintâi găsindu-se astfel intergrat în **viața contemporană și în practica amenajării teritoriale"**[46]. Patrimoniul urban porneste de la unitatea de bază a orasului – locuința – ce se articulează și formează masa construita densă a testului urban minor, cel ce încadrează monumentele. [47]

Țesutul minor – locuirea – reprezintă locul cu cea mai clară manifestare a tradiției de a construi specifică unei societăți/culturi și este, în același timp, o mărturie a contextului urban în cadrul căruia a fost gândit un anumit monument.[48] *Sentimentul ambientului* rezultă, deci, din țeserea firească a scării arhitecturale cu structura urbană într-un tot unitar, posibilă fie în mod spontan/informal, prin extinderea tradiției constructive de la una către cealaltă, fie prin intențiile din spatele unei acțiuni de proiectare. Altfel spus, prezența unui monument într-un anumit cadru construit înnobilează acel loc în aceeași măsură în care prezența contextului respectiv înnobilează monumentul.

Relevantă *în* acest sens este *și* ideea schimbării *înțelegerii* termenului *prospettiva* (*perspectivă favorabilă unui monument)*. Pentru prima oară, Giovannoni oferă o nouă cheie de utilizare a acestui instrument, semnificativă pentru viziunea asupra conceptelor ***ambiento*** si patrimoniu urban. *Prospettiva*, concept ce sintetizează vizual relația dintre o clădire și amplasament, capătă înțelesul de **perspectivă din interiorul clădirii către împrejurimi.** Astfel, ni se oferă posibilitatea de a privi *designul urban* din perspectiva unui restaurator, și nu invers.[49]

D. Concluzii:

Pornind de la întreaga teorie a *legii persistenței planului*, pe care am considerat-o baza abordării istorice și înțelegând importanța, consecințele și exigențele tuturor *informațiilor genetice* ale unui nucleu istoric, indicate prin persistențele sale, putem apoi aplica o anumită metodologie de intervenire asupra formei urbane, asigurând continuitate. La baza acesteia stă, bineînțeles, întreg șirul de concluzii extrase din analiza procesului evolutiv al formei urbane, observată la diverse scări și în diverse momente.

Fie că este vorba despre anumite principii *artistice* și istorice urbane, specifice unui anumit loc – cum am văzut la Giovannoni, fie că este vorba despre substraturile

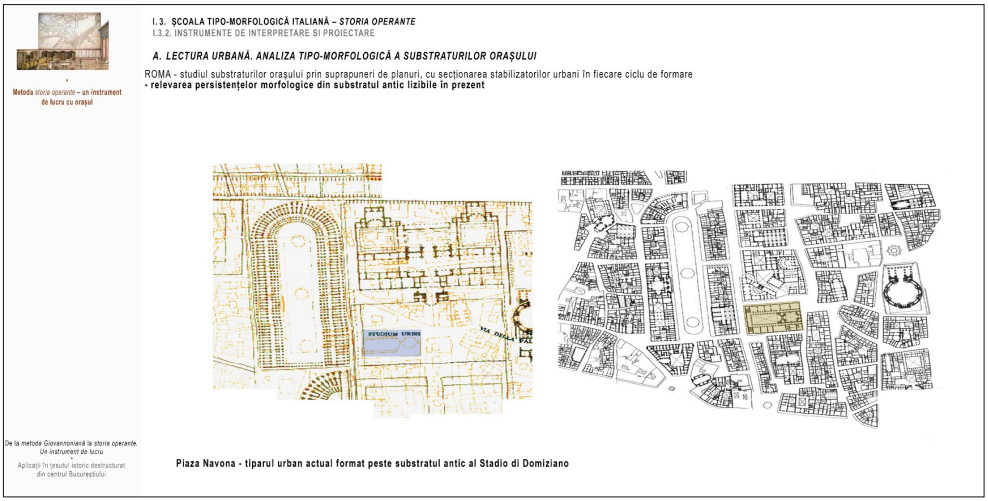

Fig. 05. Piazza Navona, Roma: persistențe urbane din antichitate ce au determinat conformarea planimetrică a construitului actual

(sursă: MURATORI, Saverio, BOLLATI Renato, BOLLATI Sergio, MARINUCCI Guido, *Studi per un operante storia urbana di Roma,* Consiglio nazionale delle ricerche, Roma, 1963)

tipo-morfologice urbane și tipologiile constructive semnificative dintr-un anumit context – pentru care pledează metoda Muratoriană - toate acestea pot fi preluate și utilizate operațional în cadrul *organismului urban*, pentru **conservarea identității țesuturilor istorice moștenite.**

După modelul oferit de școala italiană, conceptul *storia operante* își găsește utilitatea în orașul contemporan - chiar necesitatea imediată, în cele mai multe cazuri - prin importanța pe care acesta o acordă protejării contextului urban istoric, dar și prin modul în care explică trecerea de la scara intervențiilor urbanistice la cea arhitecturală, în funcție de natura *referințelor* preluate.

Dacă acest *modus operandi* își arată necesitatea în orașe având încă un caracter foarte bine definit, un *material bun* de lucru – cum sunt orașele italiene – la fel de necesar este și în cazul unuia precum Bucureștiul, pentru a proteja sau clarifica anumite aspecte legate de potențialul unui *patrimoniu urban* devenit difuz și fragil. Lecția extrasă aici din spațiul italian obligă spre o anumită blândețe în abordarea orașului și empatie față de trecutul său, discutând o cale de mijloc prin care și istoria urbană să-și găsească locul în prezent și, cel mai important, în viitor.

BIBLIOGRAFIE:

LUCRĂRI GENERALE

BONACCORSO, Giuseppe; MOSCHINI, Francesco, *Gustavo Giovannoni e l'architetto integrale. Convegno interzanzionale*, Accademia Nazionale di San Luca, Roma, 2019

BONELLI, Renato, *Due lezioni di restauro*, ed. Multigraf, Roma, 1987

BONELLI, Renato, *Scritti sul restauro e sulla critica architettonica ,* ed. Bonsignori, Roma, 1995

BRANDI, Cesare, *Teoria del restauro*, ed. Einaudi, Torino, 1963

CALVINO, Italo, *Le citta invisibili*, Letteratura italiana Einaudi, *editione di riferimento: Einaudi,* Torino, 1972

CAPELLI, Andrea, *Saverio Muratori – Architetto, Modena 1910 - Roma 1973*, Atti di convegno, Collegio S. Carlo, Modena 1991

CARBONARA, Giovanni, *Avvicinamento al restauro. Teoria, storia, monumenti*, Liguori, Napoli, 1997.

CRISTINELLI, Giuseppe, *Saverio Muratori e Egle Renata Trincanato: la nascita del restauro urbano in Italia*., GB EditoriA, Roma, 2013

GIOVANNONI, Gustavo, *Orașele vechi și noul urbanism,* trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016

MURATORI, Saverio, *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Instituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma, 1959

MURATORI, Saverio, BOLLATI Renato, BOLLATI Sergio, MARINUCCI Guido, *Studi per un operante storia urbana di Roma,* Consiglio nazionale delle ricerche, Roma, 1963

RANELLUCCI, Sandro, *Il restauro urbano: teoria e prassi.*, UTET, Torino, 2003

ROSSI, Aldo, *The Architecture of the City*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1981

ARTICOLE

CATALDI, Giancarlo, MAFFEI Gian Luigi, VACCARO, Paolo, *Saverio Muratori and the Italian school of planning typology*, articol în *Urban morphology*, 6(1) Roma, 2002

CATALDI, Giancarlo, articol - *From Muratori to Caniggia: the origind and development of the italian school of design typology*, în *Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form*, 7(1), Roma, 2003

CAVALLO, Roberto, KOMOSSA Suzanne, MARZOT, Nicola, articol - *The study of urban form in Netherlands*, în *Urban morphology – Journal of the International Seminar of Urban Form*, volum 20, nr. 1, Roma, 2016

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Raportul dintre vechi şi nou, temă majoră a arhitecturii contemporane. Repere pentru o disciplină a restaurării urbanistice*, în Revista Arhitectura, nr. 4 /1975

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Restaurarea urbnistică. Geneza unei discipline de graniţă între restaurarea monumentelor şi sistematizare,* în Revista Arhitectura, nr. 4/1976, București

DARIN, Michael, articol - *The study or urban form in France*, Ecole d'architecture de Versailles, Paris, 1998

DERER, Peter, *Reutilizarea clădirilor vechi (I). Experienţa istorică din antichitate şi evul mediu,* Revista Monumentelor Istorice, Nr. 1, 1992, pp. 3-12

DERER, Peter, *Reutilizarea clădirilor vechi (I). Reutilizarea clădirilor vechi. II. Experienţa istorică de la Renaştere pînă la finele secolului al XIX-lea. III. Secolul al XIX-lea,* Revista Monumentelor Istorice, Nr. 1-2, 1993-1995, pp. 4-25

DERER, Peter, *Reciclarea fondului construit*, în Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, Nr.1, 1992/ Nr. 1-2, 1993.

MONEO, Rafael, articol – *On typology,* în AGREST, Diana, EISENMAN, Peter, FRAMPTON Kenneth, GANDELSONAS Mario, ROWE, Collin, VIDLER, Anthony, *Oppositions: A Journal for Ideas and Criticism in Architecture,* nr. 13 The Institute for Architecture and Urban Studies/ The MIT press, New York, 1978

MARETTO, Marco, articol - *The early contribution of Saverio Muratori: between modernism and classicism, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form*, 17 (2) Roma, 2013

MARETTO, Marco*, articol - Saverio Muratori: towards a morphological school of urban design, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form, Roma,*

MALFROY, Silvain, *Structure and development process of the city. The morphogenetic approach of Saverio Muratori,* în VALENA, Tomáš, AVERMAETE Tom, VRACHLIOTIS Georg, *Structuralism Reloaded: Rule-Based Design in Architecture and Urbanism,* ediția *Axel Menges,* Stuttgart/Londra, 2011

MARETTO, Marco, articol - *The early contribution of Saverio Muratori: between modernism and classicism, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form*, 17 (2) Roma, 2013

MARZOT, Nicola, articol - *The study of urban form in Italy*, în *Urban morphology*,

6(2) Roma, 2002

POPESCU-CRIVEANU, Irina, *L'URBANISME SELON SES PRINCIPES HISTORIQUES*, în GHYKA, Celia; INACOVESCU, Ioana; POPESCU-CRIVEANU, Irina; ŞERBAN, Alex-Leo: *New Europe College GE-NEC* Program 2002-2003/ 2003-2004, Bucureşti, 2006

ROSSI, Piero Ostilio, articol - *I progetti urbani per Roma di Saverio Muratori*, în CATALDI, Giancarlo, *Saverio Muratori – Architetto, Modena 1910 - Roma 1973, a cento anni dalla nascita*, AION edizioni, Firenze, 2014

STRAPPA, Giuseppe, *EXERCISE ON URBAN FABRIC IN VIA LATA – URBAN MORPHOLOGY COURSE* -2019/20, http://www.giuseppestrappa.it/?paged=2&cat=9, accesat la 10.03.2021

VOICULESCU, Sandra, articol - *Parohia – spaţiu de agregare religioasă, socială şi urbanistică*

DOCUMENTE INTERNAȚIONALE:

Charta de la Atena pentru restaurarea monumentelor istorice, 1931

Charta europeană pentru Patrimoniul Arhitectural, Amsterdam, 1975

ICOMOS, Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (The Washington Charter), 1987

ICOMOS, The Burra Charter (The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance with associated Guidelines and Code on the Ethics of Co-existence), 1999

ICOMOS, The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas, adoptate în a XVII-a Întrunire Generală a ICOMOS, 2011

The Charter of Krakow 2000, adoptată *în* cadrul *International Conference on Conservation "Krakow 2000"*

ICOMOS Guidance on Post Trauma Recovery and Reconstruction for World Heritage Cultural Properties, Paris*,* 2017

SURSE CARTOGRAFICE

Planuri istorice ale unor oraşe italiene:

- Napoli: Historical Maps of Naples https://www.naples-napoli.org/en/historical-maps-of-naples/

- Veneţia: 1636 bird's eye view of Venice by Matthäus Merian https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1636_bird%27s_eye_view_of_Venice_by_Matth%C3%A4us_Merian.jpg

- Torino: The old Roman city layout in Turin https://quadralectics.wordpress.com/

NOTE

1 Această parte a cercetării a fost realizată în timpul stagiului de formare post-universitară la Accademia di Romania in Roma (martie 2023-decembrie 2023), obținut cu sprijinul statului român prin programul național de burse „Vasile Pârvan". Coord. științific: prof. dr. arh. Rodica Crișan

2 CALVINO, Italo, *Le citta invisibili*, Letteratura italiana Einaudi, *editione di riferimento: Einaudi,* Torino, 1972, p.14

3 Secțiunea "Preambul" a lucrării de față a fost scrisă pe baza lucrării de disertație a autorului, denumită *De la metoda Giovannoniană la storia operante,* îndrumător lect.dr.arh. Toader Popescu. Lucrarea a fost susținută în sesiunea 2021, organizată de Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu" București și poate fi parțial consultată în volumul *Cercetare & Proiect. Disertație / Research & Design. Dissertation,* Editura Universitară „Ion Mincu", București, 2022

4 POPESCU-CRIVEANU, Irina, articol L'URBANISME SELON SES PRINCIPES HISTORIQUES, în GHYKA, Celia; INACOVESCU, Ioana; POPESCU-CRIVEANU, Irina; ȘERBAN, Alex-Leo: New Europe College GE-NEC Program 2002-2003/ 2003-2004, București, 2006

5 Așa cum va fi cunoscută denumită ulterior, în urma analizării ei de teoreticieni precum Giovanni Carbonara (în CARBONARA, Giovanni, *Avvicinamento al restauro. Teoria, storia, monumenti*, Liguori, Napoli, 1997) sau Renato Bonelli (BONELLI, Renato, *Storiografia e restauro*, 1980 în Restauro, nr. 9/1980, 51, pp. 83-91, Napoli, 1980)

6 În spațiul românesc, în referirile teoretice și la nivelul învățământului de arhitectură, observăm noțiunii *restaurării urbane* în vocabularul de specialitate încă din anii '90 ai secolului trecut, prin textele profesorului Gheorghe Curnischi-Vorona. Fără o referire explicită la metoda școlii italiene, dar urmărind principiile trasate de aceasta, amintim preocuparea pentru restaurarea urbană în spațiul românesc prin articolele lui Gheorghe Curnischi-Vorona (în *Revista Monumentelor Istorice*, în *Revista Arhitectura*), precum și articolele ce fac referire la reutilizarea clădirilor vechi (cu referințe directe la spațiul italian), publicate în *Revista Monumentelor Istorice* de Peter Derer (în special seria *Reutilizarea clădirilor vechi*)

7 De fapt, termenul restaurare urbană va fi asociat, începând cu finalul secolului al XX-lea, unei întregi discipline ce va cuprinde sub umbrela sa toate acele practici care vizează studii și intervenții în vederea conservării unor *agregate urbane istorice minore* (ansambluri sau zone cu țesut de locuire, văzute ca un întreg), alături de clădirile specializate regăsite în structura acestora

8 RANELLUCCI, Sandro, Il restauro urbano: teoria e prassi., UTET, Torino, 2003, p. 198

9 POPESCU-CRIVEANU, Irina, articol L'URBANISME SELON SES PRINCIPES HISTORIQUES, în GHYKA, Celia; INACOVESCU, Ioana; POPESCU-CRIVEANU, Irina; ȘERBAN, Alex-Leo: New Europe College GE-NEC Program 2002-2003/ 2003-2004, București, 2006, p. 23

10 Ibidem

11 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 23

În cadrul problematicii restaurării arhitecturale, Gustvo Giovannoni este cunoscut pentru

paradigma *restaurării științifice*. Acesta va transpune parțial o serie din direcțiile acestui *modus operandi* în scara țesuturilor urbane, pledând – într-un demers dialectic – pentru medierea relației vechi-nou și pentru tratarea țesutului minor drept un monument, în ansamblul său. Metoda este comentată *in extenso* în POPESCU-CRIVEANU, Irina, articol L'URBANISME SELON SES PRINCIPES HISTORIQUES, în GHYKA, Celia; INACOVESCU, Ioana; POPESCU-CRIVEANU, Irina; ȘERBAN, Alex-Leo: New Europe College GE-NEC Program 2002-2003/ 2003-2004, București, 2006

12 GIOVANNONI, Gustavo, *Orașele vechi și noul urbanism,* trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 31

13 RANELLUCCI, Sandro, *Il restauro urbano: teoria e prassi.*, UTET, Torino, 2003.

Deși paradigma restaurării științifice a fost amendată și revizuită odată cu apariția restaurării critice și a teoriei lui Cesare Brandi, teoria lui Giovannoni în ceea ce privește abordarea țesuturilor minore istorice, în contextul exigențelor orașului modern, rămâne recunoscută drept un demers ce a schimbat complet problematica restaurării patromoniului, iar direcțiile trasate de el în perioada interbelică încă se regăsesc în Chartele moderne de restaurare, dedicate zonelor urbane istorice.

14 Trad. *Istorie operativă*

15 Conf. CRISTINELLI, Giuseppe, Saverio Muratori e Egle Renata Trincanato: *la nascita del restauro urbano in Italia*, GB EditoriA, Roma, 2013

16 CATALDI, Giancarlo, articol - *From Muratori to Caniggia: the origind and development of the italian school of design typology, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form, 7(1), Roma, 2003,* pp. 27-28

17 MARETTO, Marco, articol - *Saverio Muratori: towards a morphological school of urban design, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form, Roma*, p. 22

18 Manifestate prin lucrări precum volumul *Vecchie città ed edilizia nuova* sau articole*: L'ambiente dei monumenti,* pentru *Associazione Artistica fra i Cultori di Architettura*, Roma 1918; *Il "diradamento" edilizio, în Annali della Società*

degli Ingegneri e degli Architetti Italiani. Bollettino, 11, 1903

19 Termen introdus de Saverio Muratori prin lucrarea *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, 1950. Nu este asociat în mod direct lui Gustavo Giovannoni (volumul *Vecchie città ed edilizia nuova* apare înainte ca acest termen să existe în limbajul școlii italiene), însă în prezenta cercetare considerăm că teoria sa a pus, de fapt, bazele ideii utilizării istoriei în sens operațional, așa cum se menționează și în GIOVANNONI, Gustavo, *Orașele vechi și noul urbanism*, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, pp. 292-295 (Postfață volum, scrisă de Irina Popescu-Criveanu)

20 CATALDI, Giancarlo, articol - From Muratori to Caniggia: the origins and development of the italian school of design typology, în Urban Morphology. Journal of the International Seminar of Urban Form, 7(1), Roma, 2003, p. 21

21 Pentru o dezbatere *in extenso* privind confruntarea *Școala tipo-morfologică - Școala din nord*, vezi interviu Franco Purini http://www.archidiap.com/intervista/franco-purini-la-scuola-romana-del-dopoguerra/.

22 ROSSI, Aldo, The Architecture of the City, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1981, p. 55

23 Teoria din spatele *artefactelor urbane* reiterează o direcție trasată și de Giovannoni la începutul secolului – aceea a extinderii noțiunii de monument inclusiv asupra țesutului minor; Rossi lucrează cu binomul *locuire* (*țesutul de bază* ,în școala romană) – elemente primare (cele ce reprezintă țesutul major, corespondentul celui *specializat* în accepțiunea tipo-morfologică).

24 Pentru un studiu critic recent *in extenso* vezi și BONACCORSO, Giuseppe; MOSCHINI, Francesco, *Gustavo Giovannoni e l'architetto integrale. Convegno interzanzionale*, Accademia Nazionale di San Luca, Roma, 2019

25 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 292 (Postfață volum, scrisă de Irina Popescu-Criveanu)

26 Apărută în 1931, același an în care are loc și prima *Conferință internațională a conservării și restaurării monumentelor istorice* de la Atena, unul dintre inițiatorii acesteia fiind chiar Giovannoni;

27 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 10 (prefață de Cristian Serverin)

28 *L'Urbanisme face aux villes anciennes*, trad. F. Choay, 1998; pasajul în limba română este preluat din prefața volumului *Orașele vechi și noul urbanism*, trad. Cristian Severin

29 Saverio Muratori, alături de întreaga școală tipo-morfologică italiană (școala romană + cea din nord, amintite anterior) sunt continuatorii tradiției Giovannoniene; de menționat este și faptul că Giovannoni a înființat Noua Școală Superioară de Arhitectură de la Roma, în 1919; sub conducerea lui discipline precum urbanismul, compoziția arhitecturală sau restaurarea erau predate concomitent, prezentate în directă legătură una cu alta, metodă didactică prezentă și în ziua de astăzi în învățământul italian de arhitectură.

30 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, pp. 86-87

31 Op. cit., p. 10 (prefață de Cristian Serverin)

32 „extinderea orașelor și îmbunătățirea vieții în țesutul construit existent", preluată din în POPESCU-CRIVEANU, Irina, L'URBANISME SELON SES PRINCIPES HISTORIQUES, în GHYKA, Celia; INACOVESCU, Ioana; POPESCU-CRIVEANU, Irina; ȘERBAN, Alex-Leo: New Europe College GE-NEC Program 2002-2003/ 2003-2004, București, 2006

33 De fapt, comform lui Giovannoni, aceasta reprezintă o primă etapă în vederea unei dezvoltări coerente a orașelor cu nucleu istoric. El subliniază rolul pe care arhitectura/ scara arhitecturală o are în evoluția urbană – dacă miezul unui sistem este disfuncțional, abandonat, destructurat, întreg spectrul de relații între elementele acestuia au de suferit. Zonele nelocuite/nelocuibile din centrul orașului, intrate într-un proces accelerat de degradare, având însă o densitate construită mare, de multe ori direct proporțională cu valoarea lor culturală și arhitectural-urbanistică, își găsesc corespondentul în „suburbii" apărute forțat la periferii, construite haotic, strict pentru a suplimenta nevoia de locuințe.

34 Traducere în limba română a termenului *architetto integrale,* conf. GIOVANNONI, Gustavo, *Orașele vechi și noul urbanism*, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016

35 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată

de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 23

36 ROSSI, Aldo, The Architecture of the City, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1981, p. 46

37 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 41 – descrie ceea ce avea să devină mai târziu în teoria Școlii tipo- morfologice conceptul *conștiinței spontane*

38 Anumite principii ale acestuia pot pătrunde inclusiv în dimensiunea vernaculară de construire, prin intermediul meșterilor

39 ROSSI, Aldo, The Architecture of the City, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1981, p. 54

40 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 32-33

41 Ibidem

42 DARIN, Michael, articol - *The study or urban form in France,* Ecole d'architecture de Versailles, Paris, 1998, p. 63

43 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, pp. 27-28

44 Țesutul orașelor medievale reprezintă unul dintre cele mai relevante exemple de manifestare în construirea orașelor a unei aparente conștiințe spontane ce capătă însă influențe artistice/intră în contact cu anumite „criterii artistice formale", așa cum subliniază și Giovannoni în repetate rânduri. Este adevărat că factorii externi (necesitatea de apărare ce generează o predispoziție pentru amplasarea așezărilor umane în zone de deal/munte, nevoia de ameliorare a condițiilor climatice mai aspre, specifice zonelor înalte, densificarea populației versus clasele sociale bine delimitate) sunt determinanți pentru configurarea burgurilor – de la conformarea schemei traseelor până la metamorfozele apărute la nivelul tipologiilor constructive (vezi exemplul locuințelor nobiliare cu turnuri din orașe italiene precum Bologna, Ravena sau Lucca, sau exemplul locuințelor unifamiliale fortificate). Totuși, anumite principii artistice – vezi Giovannoni, *Orașele vechi…*, p. 28) Intenționalitatea artistică devine și mai evidentă în cazul piețelor medievale, care capătă rolul de poli urbani (în cazul orașelor mai mari, precum Florența sau Padova, cu mai multe piețe înglobând funcțiuni segregate – piața „catedralei", piața „primăriei" etc.) sau de centre ale vieții civice (în orașe mai mici – Lucca, Vitebro) – p. 40

45 În lucrarea de față ne referim la noțiunea organismului urban așa cum a fost ea înțeleasă și promovată de teoriile ce au stat la baza metodei istoriei operative (de la Giovannoni până la Muratori și Caniggia), dat fiind faptul că scopul nostru principal este acela de a aduce în prim plan importanța acestui concept în lucrul cu scara arhitecturală. O tratare pe larg a evoluției noțiunii organismului urban/problematicii organicității urbane în teoriile de urbanism vezi poate fi găsită în IONIȚĂ, Cătălina, *Golul ca instrument conceptual de investigare a organicitatii orasului postindustrial*, Asociatia Arta in dialog, București, 2020

46 GIOVANNONI, Gustavo, Orașele vechi și noul urbanism, trad. din limba italiană realizată de I. SEVERIN, Cristian, editura Gemma, București, 2016, p. 11 (prefață de Cristian Severin)

47 Aici avem de-a face cu următoarea dualitate, explicată pe larg în ALEXANDRU, Mihai, *Policentralitate și coerență metropolitană*, Asociația Arta in dialog, București, 2020:

adunarea oamenilor într-un loc, manifestată prin aglutinarea de locuințe, generează și necesitatea densificarii tesutului major, exprimat prin institutii (laice sau religioase); în același timp, ea este favorizată de preexistența unor elemente de țesut major – catalizatorii urbani, la care făceam referire anterior.

48 Unul dintre cele mai importante exemple pentru situația în care contextul devine *per se* parte din compoziția unui monument îl reprezintă situația Pieței San Pietro de dinaintea demolării Spinei di Borgo pentru a construi Via della Conciliazione. Gândirea „oscilantă" a lui Bernini, între o piață tipic barocă, deschisă (către Piața Rusticucci, încadrată perimetral de țesutul cartierului Borgo) și cea renascentistă, închisă (proiectul inițial prevăzând în zona accesului un portic ce completa colonada laterală, care finalmente nu a mai fost construit) a avut ca rezultat o soluție mai degrabă mediatoare între contextul dat de substratul medieval preexistent (zona Spinei di Borgo, țesut *informal*) și noul spațiu urban inserat (proiectat). Conectat cu Piața Rusticucci, formând împreună cu aceasta o succesiune de spații cuprinse în țesutul istoric preexistent și închise pe limita estică de țesutul Spinei di Borgo, ansamblul San Pietro era descoperit treptat, venind de pe străzile înguste ce delimitau Spina (Borgo Nuovo la nord și Borgo Vecchio, la sud), căpătând astfel un „efect amețitor de mărime și compoziție titanică" . Această situație reprezenta, de fapt, un exemplu esențial pentru înțelegerea modului în care textura urbană preexistentă putea deveni per se un element structrant și un factor activ în funcționarea unui organism arhitectural nou.

49 BONACCORSO, Giuseppe; MOSCHINI, Francesco, *Gustavo Giovannoni e l'architetto integrale. Convegno interzanzionale*, Accademia Nazionale di San Luca, Roma, 2019, p. 182